

امکان‌سنجی ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی میان مراکز علوم اسلامی در ایران^۱

زهرا اباذری^۲

چکیده: در این پژوهش با استفاده از روش پیمایشی، نیروی انسانی، امکانات، تجهیزات، منابع اطلاعاتی، و نحوه سازماندهی آنها انواع فعالیت‌های ۱۰۷ مرکز علوم اسلامی با استفاده از پرسشنامه در سطح کشور مورد بررسی قرار گرفت. هدف‌نهایی از پژوهش ارائه طرح پیشنهادی شبکه اطلاع‌رسانی میان این مراکز است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است که ۸۷ درصد از آنها تکمیل و عودت داده شدند. با توجه به یافته‌ها و برای رفع مشکل و کمبودها، طرح شبکه‌ای با ریخت‌شناسی متمرکز ترکیبی و سلسله‌مراتبی پیشنهاد شد که اجرای آن را یک مرکز هماهنگ‌کننده در شهر قم، و ۱۳ مرکز مادر، و ۹۴ مرکز فرعی در سطح کشور تشکیل می‌دهند.

مقدمه

در طول چهارده قرن تاریخ درخشان اسلام، دانشمندان مجاهد با زحمات طاقت فرسا و با دشواری‌های فراوان به حفظ و گسترش دین الهی پرداختند و در پیشبرد علوم عقلی و نقلی گام‌های مؤثری برداشتند. آیات قرآن و روایات پیامبر گرامی و اهل بیت عصمت و طهارت در زمره نخستین و مهم‌ترین منابع موجود در دسترس این دانشمندان بوده است. تنوع و گستردگی مطالب در این منابع اصیل، دانشمندان علوم اسلامی را برآن داشت که به تحقیق و جست‌وجو برای دستیابی به روش‌هایی جهت بهره‌برداری بهتر و بیشتر از آنها بپردازند.

۱. برگرفته از: زهرا اباذری، «طرح پیشنهادی امکان‌سنجی ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی میان مراکز علوم اسلامی در ایران». به راهنمایی دکتر فاطمه اسدی گرگانی، پایان‌نامه دکتری کتابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۸.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

و مآلاً کتاب‌های حدیث فراوانی با این انگیزه به رشته تحریر درآوردند. در عصر حاضر نیز برای استفاده بهینه و بهره‌گیری از این متون، کانون‌هایی تحت عنوان مراکز علوم اسلامی با انگیزه‌های متفاوت تأسیس شده است. دانش و اطلاعات علوم اسلامی که در متون و منابع مختلف مضبوط است در نقاط مختلف جهان نگهداری می‌شود. این مراکز از جمله مهمترین مراکز علمی و پژوهشی و همچنین از مراجع اصلی محققان به شمار می‌آیند و هدف آنان نیز تأمین نیازهای علمی و تحقیقاتی محققان و پژوهشگران اسلامی است. با توجه به جریان سریع و گسترده تولید اطلاعات، این مراکز به تنهایی نمی‌توانند همه مواد اطلاعاتی مورد نیاز را گردآوری کنند. در نتیجه روزانه تعداد زیادی از مراجعان به این مرکز به اطلاعات مورد نظر دسترسی پیدا نمی‌کنند و برای به حداقل رساندن و مآلاً رفع این نارسایی، یکی از راههای مؤثر می‌تواند ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی میان این مراکز باشد. در این بررسی سعی شده است تا پس از برآورد امکانات موجود در مراکز علوم اسلامی، اعم از منابع اطلاعاتی، بودجه، نیروی انسانی، تجهیزات و غیره، و همچنین نظرخواهی از مسئولان هر یک از مراکز مذکور، دریابیم که زمینه‌های همکاری موجود کدامند و چگونه می‌توان میان این مراکز امکانات مواصلاتی و مبادلات اطلاعاتی ایجاد کرد.

تعریف‌های عملیاتی

الف. علوم اسلامی: علوم اسلامی به آن دسته از معارف بشری اطلاق می‌شود که موضوع آنها از اصول یا فروع اسلام است یعنی علوم قرآنی و سنت که به شاخه‌ها و رشته‌های گوناگون تقسیم می‌شود. طبق این تعریف علوم اسلامی در این بررسی به علوم می‌مانند علم کلام، فقه، اخلاق اسلامی، علم تفسیر و قرائت (علوم قرآنی) و حدیث اطلاق می‌شود^۱. با توجه به اینکه بیش از نیمی از مراکز مورد بررسی در زمینه تاریخ اسلام نیز به گردآوری منابع می‌پردازند، بنابراین موضوع تاریخ اسلام اگرچه در تعریف ذکر شده جای ندارد اما در این تقسیم‌بندی گنجانده شده است.

ب. مراکز علوم اسلامی: در این بررسی مراکز علوم اسلامی به مراکزی اطلاق می‌شود که:

۱. در زمینه علوم اسلامی یعنی علم تفسیر و قرائت (علوم قرآنی) فقه، حدیث، کلام، اخلاق اسلامی و تاریخ اسلام به تحقیق و گردآوری منابع مشغول هستند.
۲. به تولید اطلاعات در زمینه‌های فوق می‌پردازند.
۳. تولید اطلاعات آنها به صورت چاپی و نرم‌افزاری ارائه می‌شود.

۱. مرتضی مطهری، آشنایی با علوم اسلامی (قم: صدرا، ۱۳۶۴) ص ۹.

۴. پایگاه اطلاعاتی آنها رایانه‌ای است.

پرسش‌های پژوهش

۱. وضعیت نیروی انسانی شاغل در مراکز علوم اسلامی چگونه است؟
۲. وضعیت مراکز از نظر بودجه، آمادگی جهت پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی، ارتباط با یکدیگر، و نحوه وابستگی آنها چگونه است؟
۳. وضعیت تجهیزات و امکانات موجود در مراکز علوم اسلامی چگونه است؟
۴. وضعیت منابع اطلاعاتی موجود در مراکز علوم اسلامی چگونه است؟
۵. وضعیت فعالیت‌های تحقیقاتی و اطلاع‌رسانی در مراکز علوم اسلامی چگونه است؟
۶. نظرها و پیشنهادهای مدیران مراکز علوم اسلامی در خصوص ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی و مشکلات احتمالی در ایجاد این شبکه از دیدگاه آنان کدامند؟

جامعه مورد مطالعه

جامعه مورد مطالعه در این پژوهش عبارت است از کلیه مراکز علوم اسلامی در سراسر ایران (که ویژگی‌های تعریف عملیاتی مراکز علوم اسلامی را دارند). تعداد آنها ۱۲۳ مرکز است.

روش پژوهش

پس از تعیین آدرس دقیق مراکز مورد نظر در این بررسی، پژوهشگر (حتی در خصوص مراکز مستقر در شهرستان‌ها) با مراجعه مستقیم به مراکز و به صورت حضوری پرسشنامه‌ها را توزیع کرده است. از مراکزی که فرصتی جهت پاسخگویی به پرسشنامه خواسته می‌شد، پژوهشگر پس از انجام هماهنگی‌های لازم در زمان دیگری جهت بازپس گرفتن پرسشنامه مراجعه می‌نمود. چند مرکز نیز علی‌رغم دریافت پرسشنامه از پرکردن و پس دادن آن اجتناب ورزیدند و با وجود پیگیری‌های مکرر تلفنی و حضوری پژوهشگر، پرسشنامه را عودت ندادند.

پرسشنامه‌ها در فاصله زمانی سه ماه (مرداد - شهریور - و مهرماه سال ۱۳۷۷) در ۱۲۳ مرکز مستقر در نقاط مختلف کشور توزیع گردید. تعداد پرسشنامه‌های برگشت داده شده ۱۰۷ مورد (۸۷ درصد) می‌باشد و بالاترین درصد عدم پاسخگویی مربوط به مراکز مستقر در شهر قم و مشهد است. در شهر قم از ۵۵ مرکز موجود ۱۰ مرکز^۱ (۱۸ درصد از مراکز این شهر) و در شهر

۱. راهنمای مراکز فرهنگی شهرستان قم (قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ۱۳۷۲).

مشهد از ۹ مرکز موجود^۱، تعداد ۲ مرکز (۱۸ درصد از مراکز این شهر) با پژوهشگر همکاری نکردند. در تهران نیز ۴ مرکز از ۳۱ مرکز (۱۳ درصد) پرسشنامه‌ها را عودت ندادند. در سایر نقاط کشور مراکز پرسشنامه‌ها را برگشت داده‌اند.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

چون هدف اصلی این پژوهش، امکان‌سنجی ایجاد شبکه ارتباطی و اطلاع‌رسانی رایانه‌ای میان مراکز علوم اسلامی ایران است، پژوهشگر به بررسی وضعیت موجود و امکانات و تجهیزات این مراکز و همچنین نظرخواهی از مسئولان مراکز مذکور پرداخته و کوشش نموده است به کلیه اطلاعاتی که دانستن آنها راهگشای تهیه طرح ایجاد چنین شبکه‌ای می‌باشد دسترسی یابد.

نخست داده‌های این پژوهش پس از اختصاص کدهای عددی، در پشت برگه‌ها وارد گردید. آن‌گاه این داده‌ها به صورت یک فایل رایانه‌ای در آورده شد. داده‌های موجود در این فایل توسط نرم‌افزار آماری SPSS در قالب جدول‌ها و شاخص‌های آماری خلاصه و تنظیم گردید. برای تهیه نمودارها از نرم‌افزار هارواردگراف (HG) و برای رسم طرح‌ها نیز از Word 97 استفاده شده است.

موقعیت جغرافیایی و سال تأسیس مراکز علوم اسلامی

سال تأسیس مراکز علوم اسلامی نشانه‌ای از قدمت این مراکز و تجربه‌کاری آنان است. طبق نتایج به دست آمده، از میان ۲۸ استان کشور، ۱۲ استان دارای مراکز علوم اسلامی هستند که این مراکز در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی کار و فعالیت می‌کنند. شایان ذکر است که کلیه مؤسسات در مراکز استان‌ها مشغول فعالیت هستند و هیچ کدام از شهرستان‌های تابعه استان دارای چنین مراکزی نیستند. تعداد عمده این مراکز یعنی ۴۵ مرکز (۴۲/۱ درصد) در شهرستان قم قرار دارند. پس از استان قم بیشترین مراکز یعنی ۲۷ مرکز (۲۵/۲ درصد) در شهر تهران مستقر هستند. تعداد ۹ مرکز (۸/۴ درصد) از مراکز علوم اسلامی در استان خراسان و همگی در شهر مقدس مشهد و تعداد ۸ مرکز (۷/۵ درصد) در شهر اصفهان قرار دارند. شهر شیراز در استان فارس نیز دارای ۶ مرکز (۵/۶ درصد) است. در سایر استان‌های کشور تعداد مراکز علوم اسلامی از سه مورد تجاوز نمی‌کند. در غربی‌ترین نقطه کشور در شهر ایلام دو مرکز و در شرق کشور در شهر زاهدان، مرکز سیستان و بلوچستان نیز یک مرکز علوم اسلامی به کار اشتغال دارند.

۱. راهنمای مراکز فرهنگی شهرستان مشهد مقدس (قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی ۱۳۷۲).

از نظر سال تأسیس، قدیمی‌ترین مرکزی که سال تأسیس آن مشخص است مرکزی در شهر قم است که در سال ۱۳۴۳ بنیاد گردیده است. جدیدترین مراکز نیز در شهر قم و در مشهد در سال ۱۳۷۷ تأسیس گردیده‌اند.

۲۴ مرکز از مراکز مورد بررسی (۲۳/۱ درصد) در فاصله سال‌های ۶۹-۷۱ و ۲۲ مرکز (۳۱/۲ درصد) در فاصله سال‌های بین ۶۰-۶۲ بنا گردیده‌اند. به استثنای چهار مرکز در شهر قم و یک مرکز در شهر مشهد بقیه مراکز (۵۹/۲ درصد) پس از انقلاب اسلامی یعنی از سال ۱۳۵۷ به بعد تأسیس گردیده‌اند.

وضعیت مدیریت مراکز علوم اسلامی

بررسی برخی مشخصه‌های فردی مدیران مراکز علوم اسلامی از جمله میزان تحصیلات، رشته تحصیلی، و تجربه کاری آنان حکایت از آن دارد که در ۶۶ مرکز از مراکز مورد بررسی (۶۲/۸ درصد) مدیران دارای تحصیلات حوزوی و اجتهاد می‌باشند. در ۹۰/۹ درصد از مراکز شهر قم سطح تحصیلات مدیر مرکز حوزوی یا متجزی و اجتهاد است. این درصد در مراکز شهر تهران ۴۰/۷ درصد و در مراکز سایر شهرستان‌ها ۴۴/۲ درصد می‌باشد. مدرک کارشناسی در میان مدیران مراکز تهران و سایر شهرستان‌ها نسبتاً زیاد دیده می‌شود، به طوری که در ۲۹/۷ درصد از مراکز تهران و ۴۱/۲ درصد از مراکز سایر شهرستان‌ها مدیران دارای مدرک کارشناسی هستند.

از نظر رشته تحصیلی مدیران نیز در ۶۴ مرکز (۶۴ درصد) رشته تحصیلی مدیر مرکز رشته حوزوی و معارف اسلامی است. درصد مدیرانی که در این رشته تحصیلی درس خوانده‌اند در قم بسیار زیاد (۹۰/۶ درصد) است، اما تهران و شهرستان‌ها به ترتیب (۴۷/۸ درصد) و (۴۱/۲ درصد) از مراکز، مدیران فارغ‌التحصیل در رشته‌های حوزوی و معارف هستند. در تهران و سایر شهرستان‌ها رشته تحصیلی مدیران مراکز با توجه به مرتبط بودن مباحث علوم اسلامی با رشته‌های علوم انسانی، بیشتر در این زمینه است، به طوری که در ۳۰/۴ درصد از مراکز شهر تهران و ۲۴/۱ درصد از مراکز سایر شهرستان‌ها رشته تحصیلی مدیر مرکز، رشته‌ای از حوزه علوم انسانی است. فقط دو مدیر در رشته کتابداری در مراکز فوق مشغول فعالیت هستند.

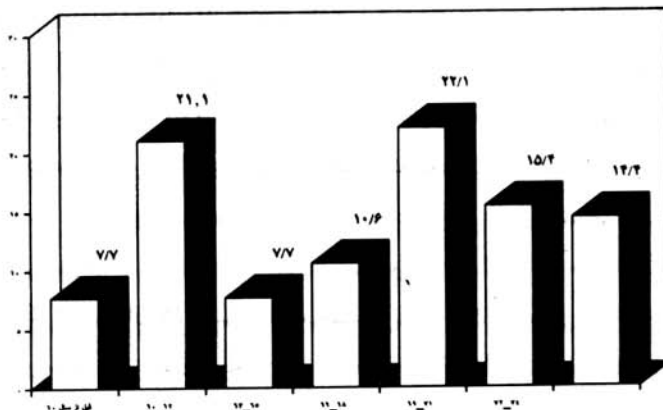
تجربه کاری اکثر مدیران مراکز (۷۰ درصد) در محدوده ۳ سال تا ۱۲ سال است. به طور کلی میانگین تجربه کاری مدیران ۸/۸ سال است. میانگین تجربه کاری مدیران برای مراکز مستقر در شهر قم، تهران و سایر شهرستان‌ها به ترتیب ۱۰/۲، ۸/۷ و ۷/۱ سال است. کمترین سابقه کار برای مدیران مراکز مورد بررسی ۱ سال و بیشترین آن ۳۰ سال است.

جدول ۱. توزیع فراوانی سال تأسیس مراکز مورد بررسی به تفکیک محل استقرار مرکز

سایر شهرستان‌ها		تهران		قم		محل مرکز
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳/۱	۱	۱۱/۱	۳	۹/۱	۴	قبل از سال ۶۰
۱۸/۲	۶	۲۲/۳	۶	۲۲/۷	۱۰	۶۰-۶۲
۹/۱	۳	۷/۴	۲	۶/۸	۳	۶۳-۶۵
۱۵/۱	۵	۷/۴	۲	۹/۱	۴	۶۶-۶۸
۱۸/۲	۶	۱۸/۵	۵	۲۹/۶	۱۳	۶۹-۷۱
۲۱/۲	۷	۱۸/۵	۵	۹/۱	۴	۷۲-۷۴
۱۵/۱	۵	۱۴/۸	۴	۱۳/۶	۶	۷۵-۷۷
-	۲	-	۰	-	۱	بدون جواب
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۴۵	جمع

همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد بیش از $\frac{۱}{۴}$ (۲۹/۶ درصد) از مراکز مستقر در شهر قم در فاصله زمانی سال‌های ۶۹-۷۱ تأسیس گردیده‌اند. کمتر از ۱۰ درصد از مراکز این شهر قبل از سال ۶۰ تأسیس شده‌اند. بیش از $\frac{۱}{۵}$ (۲۲/۳ درصد) از مراکز شهر تهران در فاصله زمانی سال‌های ۶۰-۶۲ ایجاد شده‌اند. قبل از سال ۱۳۶۰ تعداد مراکز موجود در سایر شهرستان‌ها فقط یک مورد بوده است. این مرکز در شهر اصفهان قرار دارد و در سال ۱۳۵۹ تأسیس گردیده است. البته لازم به ذکر است که یکی از مراکز موجود در شهر مشهد که متعلق به آستان قدس رضوی می‌باشد بیش از چند صد سال قدمت دارد.

قدیمی‌ترین مرکز ساخته شده در قم مربوط به سال ۱۳۴۳، در تهران سال ۱۳۵۸، و در سایر شهرستان‌ها ۱۳۵۹ (در اصفهان) بوده است و جدیدترین مرکز تأسیس شده در هر سه محل متعلق به سال ۱۳۷۷ است.

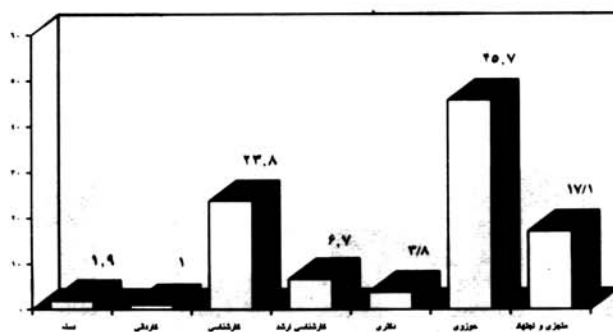

نمودار ۱. توزیع فراوانی سال تأسیس مراکز مورد بررسی

جدول ۲. توزیع فراوانی میزان تحصیلات مدیران مراکز مورد بررسی به تفکیک محل استقرار مرکز

سایر شهرستان‌ها		تهران		قم		محل مرکز میزان تحصیلات مدیر مرکز
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۰	۰	۷/۴	۲	۰	۰	دیپلم
۲/۹	۱	۰	۰	۰	۰	کاردانی
۴۱/۲	۱۴	۲۹/۷	۸	۶/۸	۳	کارشناسی
۸/۸	۳	۱۴/۸	۴	۰	۰	کارشناسی ارشد
۲/۹	۱	۷/۴	۲	۲/۳	۱	دکتری
۳۸/۳	۱۳	۲۲/۲	۶	۶۵/۹	۲۹	حوزوی
۵/۹	۲	۱۸/۵	۵	۲۵	۱۱	متجزی و اجتهاد
-	۱	۰	۰	-	۱	بدون جواب
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۵	جمع

اطلاعات جدول ۲ حاکی از آن است که بیش از نیمی (۶۵/۹ درصد) از مدیران مراکز مستقر در شهر قم دارای تحصیلات حوزوی و $\frac{1}{4}$ از مدیران مراکز دارای درجه اجتهاد هستند. میزان تحصیلات هیچ یک از مدیران مراکز شهر قم دیپلم، کاردانی، یا کارشناسی ارشد نیست. ضمناً تنها یک مرکز (۲/۳ درصد) وجود دارد که مدیر آن مدرک دکتری (در رشته علوم انسانی) دارد. ۲۹/۷ درصد از مراکز شهر تهران و ۴۱/۲ درصد از مراکز سایر شهرستان‌ها دارای مدیرانی با سطح تحصیلی کارشناسی هستند و پس از آن درصد مدیران دارای تحصیلات حوزوی قابل توجه است. ۲۲/۲ درصد در مراکز تهران و ۳۸/۳ درصد در مراکز سایر شهرستان‌ها (جدول فوق نشان می‌دهد که کلیه مراکز به استثنای ۳ مرکز توسط مدیرانی با حداقل میزان تحصیلات کارشناسی اداره می‌گردند. شایان ذکر است که درصد مدیران دارای درجه متجزی و اجتهاد در میان مراکز سایر شهرستان‌ها (۵/۹ درصد) اختلاف قابل ملاحظه‌ای با مراکز شهر قم (۲۵ درصد) و تهران (۱۸/۵ درصد) بود.

نمودار ۲. توزیع فراوانی میزان تحصیلات مسئولان مراکز مورد بررسی

جدول ۳. توزیع فراوانی رشته تحصیلی مدیران مراکز مورد بررسی به تفکیک محل استقرار مرکز

سایر شهرستان‌ها		تهران		قم		رشته تحصیلی مدیر مرکز
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۴۴/۱	۱۵	۳۰/۴	۷	۴/۷	۲	علوم انسانی
۱۴/۷	۵	۱۷/۴	۴	۴/۷	۲	علوم پایه
۰	۰	۴/۴	۱	۰	۰	علوم پزشکی
۴۱/۲	۱۴	۴۷/۸	۱۱	۹۰/۶	۳۹	حوزوی و معارف
-	۱	-	۲	-	۲	بدون جواب
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۲۵*	۱۰۰	۴۵	جمع

* چون منظور از رشته تحصیلی، تحصیلات پس از دبیرستان است لذا ۲ نفر از مدیران مراکز تهران که دارای مدرک تحصیلی دیپلم هستند در جدول فوق در نظر گرفته نشده‌اند.

جدول ۳ بیانگر آن است که اکثر مدیران مراکز مستقر در قم (۹۰/۶ درصد) در رشته معارف و علوم حوزوی تحصیل کرده‌اند. در حالی که در تهران در حدود نیمی (۴۷/۸ درصد) و در سایر شهرستان‌ها ۴۱/۲ درصد از مسئولان مراکز تحصیلاتشان در رشته معارف و علوم حوزوی است. درصد مدیران دارای تحصیلات در رشته‌های علوم انسانی در مراکز سایر شهرستان‌ها و تهران نسبت به درصد این مدیران در مراکز قم دارای اختلاف زیادی است. مدیر یکی از مراکز شهر قم و همچنین مدیر مرکزی در شهر مشهد مقدس که به درجه اجتهاد رسیده و متجزی می‌باشند در رشته علوم انسانی تحصیل کرده‌اند. بنابراین این دو نفر در جدول ۴ در گروه علوم انسانی شمارش گردیده‌اند نه در گروه تحصیلی حوزوی و معارف. مدیر یکی از مراکز شهر تهران یک پزشک است.

نمودار ۳. توزیع فراوانی رشته تحصیلی مدیران مراکز مورد بررسی

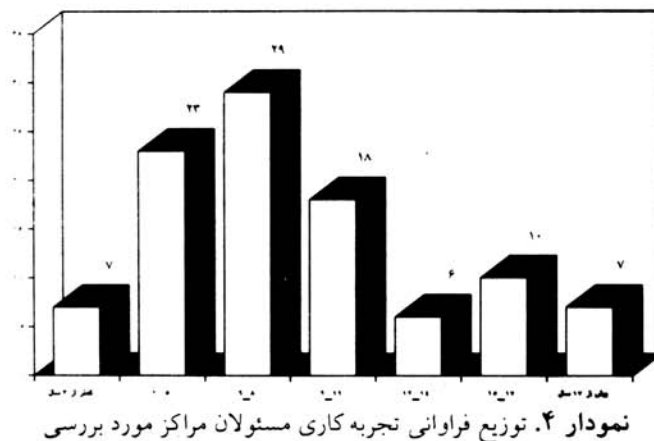
جدول ۴. توزیع فراوانی تجربه کاری مدیران مورد بررسی به تفکیک محل استقرار مرکز

سایر شهرستان‌ها		تهران		قم		محل مرکز	تجربه کاری
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۹/۷	۳	۷/۷	۲	۴/۷	۲	کمتر از ۳ سال	
۳۲/۳	۱۰	۲۶/۹	۷	۱۴	۶	۳-۵	
۲۵/۸	۸	۲۶/۹	۷	۳۲/۵	۱۴	۶-۸	
۱۹/۲	۶	۱۱/۵	۳	۲۰/۹	۹	۹-۱۱	
۶/۴	۲	۷/۷	۲	۴/۷	۲	۱۲-۱۴	
۶/۴	۲	۱۱/۵	۳	۱۱/۶	۵	۱۵-۱۷	
۰	۰	۷/۷	۲	۱۱/۶	۵	بیش از ۱۷ سال	
-	۲	-	۱	-	۲	بدون جواب	
۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۴۵	جمع	

طبق اطلاعات مندرج در جدول شماره ۴. در حدود $\frac{1}{3}$ (۳۲/۵ درصد) از مراکز شهر قم دارای مدیرانی با ۶-۸ سال سابقه کاری هستند. مسئولان ۲ مرکز (۴/۷ درصد) در این شهر کمتر از ۳ سال و ۵ مرکز (۱۱/۶ درصد) بیش از ۱۷ سال سابقه کار دارند.

بیش از نیمی (۵۳/۸ درصد) از مراکز شهر تهران توسط مدیرانی اداره می‌شوند که ۳-۸ سال سابقه کار دارند. در این شهر ۲ مرکز (۷/۷ درصد) دارای مدیرانی با سابقه کار کمتر از ۳ سال و همین تعداد مرکز نیز دارای مدیرانی با بیش از ۱۷ سال سابقه کار هستند.

مدیریت $\frac{1}{3}$ از مراکز مستقر در سایر شهرستان‌ها (۳۲/۳ درصد) را مسئولانی به عهده دارند که ۳-۵ سال سابقه کار دارند. هیچ یک از مدیران مراکز سایر شهرستان‌ها سابقه کار بیش از ۱۷ سال ندارند. در جدول ۶ کمترین و بیشترین مقدار تجربه کاری و شاخص‌های آماری مربوط به این متغیر آورده شده است.

وضعیت نیروی انسانی شاغل در مراکز علوم اسلامی

در این پژوهش وضعیت نیروی انسانی شاغل در مراکز علوم اسلامی از چهار جنبه تعداد، جنسیت، سطح تحصیلات، و رشته تحصیلی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که در حدود نیمی از مراکز (۴۷/۵ درصد) دارای کمتر از ۱۵ کارمند می‌باشند و در ۱۵/۲ درصد از مراکز نیز بیش از ۳۹ نفر به کار اشتغال دارند. تعداد متوسط کارکنان در مراکز شهر قم و تهران ۲۱ نفر است. در مراکز سایر شهرستان‌ها میانگین تعداد کارکنان بیشتر از مراکز شهرهای قم و تهران است که این تعداد ۳۷ نفر می‌باشند. اکثریت نیروی انسانی شاغل در مراکز مورد بررسی را مردان تشکیل می‌دهند، به طوری که از کل ۲۷۷۶ نفری که در این مراکز مشغول به کار هستند فقط ۳۰۴ نفر آنان زن می‌باشند به عبارت دیگر در حدود ۱۱ درصد از کارکنان این مراکز را زنان تشکیل داده‌اند. در اکثریت قریب به اتفاق مراکز (۹۱/۴ درصد) تحصیلات افراد شاغل در این مراکز غیر کتابداری و غیر حوزوی است. از نظر سطح تحصیلات بیشترین مدرک تحصیلی به دیپلم (۳۵ درصد) و سپس کارشناسی (۲۴ درصد) تعلق دارد. ۱۵/۸ درصد از این کارکنان زیر دیپلم و ۱۶/۳ درصد دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد یا دکتری هستند.

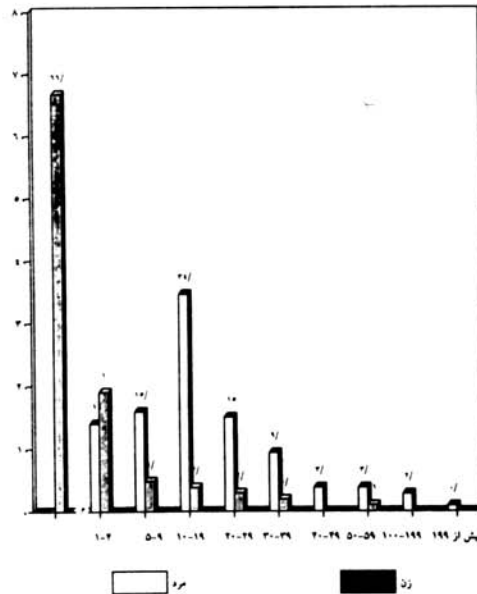
تعداد متوسط کارکنان به شرح ذیل است: میانگین تعداد کارکنان دارای تحصیلات کتابداری ۲/۶ نفر، کارکنان دارای تحصیلات حوزوی ۹/۵ نفر و کارکنانی که تحصیلات کتابداری یا حوزوی ندارند ۲۱/۱ نفر. توضیحات داده شده در این قسمت پاسخ سؤال این پژوهش مبنی بر چگونگی وضعیت نیروی انسانی مراکز علوم اسلامی است. در مجموع می‌توان گفت که چنانچه طرح ایجاد شبکه ارتباطی و اطلاع‌رسانی میان این مراکز به مرحله اجرا در آید برخی از مراکز باید در وضعیت نیروی انسانی خود تجدید نظر به عمل آورند. در حال حاضر بیش از نیمی از این مراکز فاقد افرادی با تخصص اطلاع‌رسانی هستند. همچنین تعداد کل کارکنان در ۱۱ مرکز (۱۰/۵ درصد) کمتر از ۵ نفر است. لزوم به کارگیری نیروهای بیشتر در این مراکز به منظور گسترش و توسعه فعالیت‌های اطلاع‌رسانی امری بدیهی به نظر می‌رسد.

طبق اطلاعات موجود در جدول ۵ در بیش از نیمی (۵۷/۸ درصد) از مراکز علوم اسلامی قم تعداد کارکنان مرد در محدوده ۱۰-۲۹ نفر است. دو مرکز (۴/۴ درصد) در قم وجود دارد که تعداد کارکنان آن بیش از ۵۰ نفر است در واقع یکی از این مراکز ۷۰ نفر و دیگری ۱۰۰ نفر کارمند مرد دارد. ۱/۳ از مراکز مستقر در تهران دارای تعداد کارکنان مرد در محدوده ۱۰-۲۹ نفر هستند. در تهران تنها یک مرکز (۳/۷ درصد) وجود دارد که تعداد کارمندان مرد آن بیش از ۵۰ نفر است. این مرکز ۷۰ کارمند مرد دارد. در حدود ۱/۳ از مراکز سایر شهرستان‌ها (۳۴/۳ درصد) نیز تعداد ۱۹-۱۰ کارمند مرد دارند. ۳ مرکز نیز وجود دارند که بیش از ۱۰۰ کارمند مرد دارند. یکی از این مراکز با ۱۵۷ نفر کارمند مرد در تبریز و دیگری با ۱۹۵ و ۲۰۴ کارمند مرد در مشهد قرار دارند.

از نظر تعداد کارکنان زن وضعیت بدین منوال است که در قم تنها دو مرکز دارای کارمند زن هستند و در ۹۵/۶ درصد از مراکز این شهر هیچ زنی مشغول به کار نیست.

جدول ۵. توزیع فراوانی تعداد کارکنان مراکز مورد بررسی به تفکیک جنس آنان و محل استقرار مرکز

تعداد کارکنان مرکز	محل مرکز		قم				تهران				سایر شهرستان‌ها			
	جنس		مرد		زن		مرد		زن		مرد		زن	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
	۰	۰	۰	۰	۴۳	۹۵/۶	۰	۰	۹	۳۶	۰	۰	۱۸	۵۱/۴
۱-۴	۴	۸/۹	۱	۲/۲	۴	۱۴/۸	۷	۲۵/۹	۱	۴	۲۰	۷	۹	۲۵/۷
۵-۹	۶	۱۳/۳	۰	۰	۷	۲۵/۹	۰	۰	۱	۴	۱۱/۴	۴	۱۱/۴	
۱۰-۱۹	۱۶	۳۵/۶	۱	۲/۲	۹	۳۳/۴	۲	۸	۲	۸	۳۴/۳	۱۲	۱	۲/۹
۲۰-۲۹	۱۰	۲۲/۲	۰	۰	۳	۱۱/۱	۰	۰	۱	۴	۸/۶	۳	۲	۵/۷
۳۰-۳۹	۵	۱۱/۱	۰	۰	۳	۱۱/۱	۲	۸	۲	۸	۵/۷	۲	۰	۰
۴۰-۴۹	۲	۴/۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵/۷	۲	۰	۰
۵۰-۹۹	۱	۲/۲	۰	۰	۱	۳/۷	۰	۰	۱	۰	۵/۷	۲	۱	۲/۹
۱۰۰-۱۹۹	۱	۲/۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵/۷	۲	۰	۰
بیش از ۱۹۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲/۹	۱	۰	۰
بدون جواب	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جمع	۴۵	۱۰۰	۴۵	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۳۵	۱۰۰	۳۵	۱۰۰

نمودار ۵. توزیع فراوانی تعداد کل کارکنان شاغل در مراکز مورد بررسی

وضعیت مراکز از نظر بودجه، آمادگی برای پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی، ارتباط با یکدیگر، و نحوه وابستگی

تحلیل موارد فوق در واقع پاسخ به دومین سوال پژوهش مبنی بر چگونگی وضعیت مراکز از نظر بودجه، آمادگی جهت پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی، ارتباط با یکدیگر، و نحوه وابستگی را مشخص می‌کند.

بررسی نحوه وابستگی مراکز علوم اسلامی حاکی از آن است که بیش از نیمی (۵۹/۸ درصد) از این مراکز خصوصی هستند و تنها (۱۷/۸ درصد) از آنها، وابسته به دولت می‌باشند. سایر مراکز نیز (۲۲/۴ درصد) به صورت نیمه‌دولتی اداره می‌شوند. تعداد مؤسسات خصوصی در سایر شهرستان‌ها کمتر از قم و تهران است، حدود ۴۳ درصد از مراکز مستقر در سایر شهرستان‌ها خصوصی هستند، در حالی که در قم ۷۱/۷ درصد و تهران ۶۳ درصد از مراکز به صورت خصوصی اداره می‌شوند.

از نظر ارتباط با مراکز مشابه مشخص گردیده است که ۷۳/۸ درصد از مراکز مورد بررسی با مراکز دیگر در ارتباط هستند و ۲۶/۲ درصد یعنی $\frac{1}{4}$ از مراکز از چنین امکاناتی برخوردار نیستند. عدم وجود ارتباط با مراکز دیگری که کار مشابه دارند آن‌هم در جایی که کار این مراکز تولید اطلاعات علمی است اغلب می‌تواند منجر به انجام امور تکراری و به تبع آن اتلاف وقت و انرژی افراد شاغل در این مؤسسات گردد. چنانچه این مراکز با یکدیگر در ارتباط و در جریان امور در دست اقدام و در حال انجام یکدیگر باشند وقت خود را صرف امور دیگری خواهند کرد و چه بسا که همکاری افراد باعث ارتقای سطح کیفی فعالیت‌ها گردد.

از موارد دیگری که احتمالاً در تصمیم‌گیری و اقدام جهت پیوستن به یک شبکه اطلاع‌رسانی سهم به‌سزایی دارد، امکانات مربوط به بودجه می‌باشد. بودجه به منزله شریان حیاتی هر مرکز است و نقش عمده‌ای در خرید و ساخت مجموعه دارد. نذیر احمد نقش و صرف بودجه را به ابواب ذیل تقسیم می‌کند.

مجموعه‌سازی و فراهم‌آوری مواد چاپی و غیرچاپی، مخارج کارکنان و خرید تجهیزات برای سازمان^۱ بررسی وضعیت بودجه مراکز مورد بررسی گویای آن است که ۷۱ درصد از این مراکز دارای بودجه مستقل هستند و تقریباً نیمی از آنها (۴۶/۷ درصد) اعلام کرده‌اند که هزینه‌های مرکز با بودجه آن هماهنگی دارد. بدین ترتیب به نظر می‌رسد در ۵۷ مرکز (۵۳/۳ درصد) که مسئله عدم هماهنگی میان بودجه و هزینه‌های مرکز وجود دارد، مسئولان

1. Nazir Ahmad. university library practices in developing countries. (London: KPI, 1984) p.112.

مراکز باید به دنبال روش‌هایی باشند که بودجه لازم جهت پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی را فراهم کنند. البته با وجود اینکه برخی از مراکز دارای بودجه مستقل نیستند و یا بودجه آنها با هزینه‌هایشان هماهنگی ندارد اما اعلام کرده‌اند که مرکز آنها از نظر بودجه آمادگی لازم جهت پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی را داراست.

به طور کلی ۲۷ مرکز از مراکز علوم اسلامی (۲۶ درصد) گفته‌اند که از نظر بودجه آمادگی لازم جهت اتصال به شبکه اطلاع‌رسانی را ندارند. قابل ذکر است که از این تعداد ۱۱ مرکز دارای بودجه مستقل هستند. بدین ترتیب ملاحظه می‌گردد که در حدود $\frac{3}{4}$ از مراکز (۷۴ درصد) از نظر بودجه مشکلی نداشته و جهت پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی اعلام آمادگی کرده‌اند.

وضعیت تجهیزات موجود در مراکز علوم اسلامی

در راستای پاسخ‌گویی به سؤال سوم پژوهش مبنی بر چگونگی وضعیت تجهیزات موجود در مراکز علوم اسلامی، بررسی آمار تجهیزاتی از قبیل قفسه کتاب، مجلات، میز مطالعه، دستگاه‌های فتوکپی، رایانه، چاپگر، آنتن ماهواره، مودم، خط تلفن آزاد و شبکه‌های ارتباطی پرداخته شده است.

تعداد قفسه‌های کتاب در بیش از $\frac{3}{4}$ (۷۶/۹ درصد) از مراکز علوم اسلامی کمتر از ۳۰ قفسه است. در ۸ مرکز (۷/۷ درصد) نیز متجاوز از ۱۰۰ قفسه کتاب وجود دارد که هیچیک از این مراکز در شهر تهران قرار ندارند. مراکز مستقر در سایر شهرستان‌ها از نظر تعداد قفسه‌های کتاب موجود در مرکز با یکدیگر اختلاف دارند. در بیش از $\frac{1}{4}$ از مراکز تحت پژوهش (۲۷/۳ درصد) قفسه مجله وجود ندارد. در حالی که در اکثر این مراکز مجله‌ها از جمله منابع نگهداری شده در مرکز می‌باشند. در ۹۴/۲ درصد از مراکز مورد بررسی تعداد قفسه‌های مجله‌ها کمتر از ۱۵ قفسه است و تنها ۶ مرکز (۵/۷ درصد) وجود دارد که تعداد قفسه‌های مجله‌ها در آنها متجاوز از ۲۰ قفسه است. از این مراکز ۲ مورد آن در شهر قم و ۴ مرکز دیگر در سایر شهرستان‌ها قرار دارند. دو مرکز در شهر قم به‌طور کلی فاقد صندلی و میز مطالعه هستند. دو مرکز یکی در شهر تبریز و دیگری در شهر زنجان دارای بیش از ۱۵۰۰ صندلی و بیش از ۴۵۰ میز مطالعه هستند. در ۶ مرکز (۵/۹ درصد) نیز ۹۹-۱۰۰ صندلی وجود دارد و در سایر مراکز (۹۲ درصد) کمتر از ۱۰۰ صندلی وجود دارد. تعداد میز مطالعه نیز در ۳ مرکز (۲/۹ درصد) از این مراکز بیش از ۱۰۰ میز است و در سایر آنها یعنی ۹۷/۱ درصد کمتر از ۱۰۰ میز مطالعه وجود دارد.

جای تعجب است که در حدود $\frac{1}{5}$ (۳۱/۹ درصد) از مراکز مورد بررسی فاقد دستگاه فتوکپی هستند، در حالی که به نظر می‌رسد در مراکزی که یکی از وظایف آنها نشر علم است و روزانه

مراجعه‌کنندگانی جهت دریافت منابع و کسب دانش به آنها مراجعه می‌کنند و وجود دستگاه فتوکپی یکی از ضروریات است. اکثر مراکزی که دارای دستگاه فتوکپی می‌باشند تعداد این دستگاه در آنها یک عدد است و واقع $\frac{2}{3}$ از کل مراکز تحت پژوهش دارای یک دستگاه فتوکپی هستند. تعداد رایانه موجود در $\frac{81}{8}$ درصد از مراکز کمتر از ۵ دستگاه می‌باشد و در $\frac{9}{3}$ درصد از مراکز این تعداد بیش از ۱۰ دستگاه است. از آنجا که پایه‌ریزی شبکه‌های ارتباطی بر مبنای وجود رایانه است تجهیز مراکز به تعداد کافی رایانه برای پیوستن به شبکه الزامی است و با توجه به وضعیت موجود به نظر می‌رسد که تعداد زیادی از مراکز علوم اسلامی چنانچه تمایل به پیوستن به شبکه ارتباطی داشته باشند باید خودشان را از نظر تجهیزات رایانه‌ای تقویت کنند. این مراکز پس از ارزیابی میزان کاری که با شبکه خواهند داشت و تعداد کارکنانی که در ارتباط با شبکه فعالیت خواهند کرد باید جهت تهیه رایانه برای مرکز خود اقدام به برنامه‌ریزی کنند.

بررسی تجهیزات حاکی از آن است که $\frac{1}{4}$ از مراکز علوم اسلامی فاقد دستگاه چاپگر بوده و در بیش از نیمی از آنها ($\frac{53}{8}$ درصد) نیز فقط یک دستگاه چاپگر وجود دارد. مراکز موجود در شهرهای قم، تهران و سایر شهرستان‌ها از نظر تعداد دستگاه چاپگر موجود در مرکز تقریباً از وضعیت مشابهی برخوردار هستند.

اکثر قریب به اتفاق مراکز مورد بررسی ($\frac{96}{1}$ درصد) آنتن ماهواره ندارند فقط ۴ مرکز، ۲ مرکز در تهران و ۲ مرکز در مشهد به آنتن ماهواره مجهز هستند. بدین ترتیب مشخص می‌شود که این مراکز به اطلاعاتی که تنها از طریق ماهواره قابل دریافت هستند دسترسی ندارند.

مودم نیز یکی از تجهیزاتی است که برای برقراری ارتباط راه دور از طریق رایانه وجودش الزامی است، به ویژه در ایران که غالب تلفن‌ها از نوع آنالوگ می‌باشند. در حالی که اطلاعات جمع‌آوری شده نشان دهنده آن است که بیش از نیمی از مراکز ($\frac{51}{4}$ درصد) به این وسیله ضروری جهت ایجاد شبکه مجهز نیستند و در $\frac{1}{3}$ از آنها نیز فقط یک دستگاه مودم وجود دارد. فقط سه مرکز ($\frac{2}{8}$ درصد) بیش از ۹ دستگاه مودم دارند که دو مرکز در تهران و دیگری در مشهد قرار دارد.

از نظر خط تلفن آزاد نیز وضعیت فعلی مراکز چندان مطلوب نیست، به طوری که ۵ مرکز ($\frac{5}{2}$ درصد) خط تلفن آزاد ندارند و $\frac{42}{7}$ درصد از آنها نیز تنها دارای یک خط تلفن آزاد هستند. از آنجایی که ارتباطات شبکه‌ای از طریق خط تلفن صورت می‌پذیرد، مراکز جهت پیوستن به شبکه باید حداقل دو خط تلفن آزاد در اختیار داشته باشند که یکی از آنها را به شبکه اختصاص دهند و خط دیگر را جهت امور روزمره مرکز به کار گیرند. در حالی که فقط نیمی از مراکز علوم اسلامی ($\frac{52}{1}$ درصد) حداقل دو خط تلفن آزاد دارند. وضعیت اتصال مراکز تحت پوشش در

شبکه‌های موجود بدین قرار است که ۵۹ درصد از آنها به هیچ نوع شبکه‌ای متصل نیستند و بیش از $\frac{1}{4}$ آنها نیز به شبکه محلی و ۹ مرکز ($\frac{8}{6}$ درصد) به شبکه گسترده متصل هستند. البته قابل ذکر است که برخی از این مراکز به بیش از یک شبکه وصل هستند. برای مثال ممکن است مرکزی به شبکه محلی و به اینترنت اتصال داشته باشد.

وضعیت منابع موجود در مراکز علوم اسلامی

به نظر می‌رسد که نیاز به اطلاعات و مدارک و منابع اطلاعاتی با آهنگی سریع‌تر از اقتصاد جهانی رشد می‌کند. رشد جامعه علمی - فنی هر سال ۷ درصد و حجم اطلاعات تولید شده آن ۱۱ درصد افزایش می‌یابد. پیش‌بینی می‌شود ظرف ۱۵ سال آینده با احتساب پیشرفت‌های احتمالی کشورهای جهان سوم مجموعاً ۳۰ الی ۳۵ میلیون دانشمند، اقتصاددان، تکنیسین، و مانند آنها وجود داشته باشد و سالانه بین ۱۲ تا ۱۴ میلیون مدرک اطلاعاتی تولید کنند. نگهداری همه مدارک تولید شده به شکل چاپی برای بشر مشکلاتی به همراه داشت که بشر را به جست‌وجوی طرق دیگری برای نگهداری و حفظ مدارک مجبور کرد. نتیجه این جست‌وجو، ظهور منابع اطلاعاتی غیرچاپی به صورت مختلف از قبیل فیلم‌ها، نوار تلویزیونی، رایانه‌ای و غیره است. شاید بتوان به جرأت چنین اظهار کرد که طراحان این قرن ناظر بزرگترین ره‌آورد‌هایی هستند که تاریخ بشر تا به حال از فن‌آوری اطلاعاتی مشاهده کرده است^۱

در این پژوهش منابع اطلاعاتی موجود در مراکز از گنجینه‌ها و سرمایه‌های باارزش این مراکز محسوب می‌گردند و به دو دسته چاپی و غیرچاپی تقسیم گردیده‌اند. موجودی این منابع، و همچنین رشد سالانه آنها مورد بررسی قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در این مورد پاسخی به سؤال چهار پژوهش مبنی بر چگونگی وضعیت منابع موجود در مراکز علوم اسلامی است.

تقریباً در $\frac{1}{4}$ از مراکز مورد بررسی ($\frac{23}{6}$ درصد) تعداد کتب فارسی در محدوده ۱۰۰۰-۱۹۹۹ قرار دارد و در ۷ مرکز ($\frac{6}{6}$ درصد) حداقل ۲۰۰۰۰ عنوان کتاب فارسی وجود دارد یکی از این مراکز در شهر قم، دو مرکز در تهران، دو مرکز در مشهد، یکی در اصفهان و دیگری نیز در تبریز قرار دارد.

وضعیت نشریات ادواری موجود در مراکز بدین شرح است که در $\frac{16}{8}$ درصد از مراکز هیچ

۱. م. باواکرتی "نقش کتابخانه‌های ملی در شبکه ملی اطلاع‌رسانی" ترجمه شیرین نعوانی، در: اکمل‌الدین احسان اغلو و دیگران، شبکه اطلاع‌رسانی در کشورهای اسلامی، (تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۶۹) ص

نشریه ادواری فارسی، ۲۳/۴ درصد هیچ نشریه عربی و ۶۹/۲ درصد هیچ نشریه لاتین موجود نیست. تقریباً $\frac{1}{3}$ از مراکز (۳۱/۸ درصد) تعداد نشریات ادواری فارسی در محدوده ۱۰-۱۴ قرار دارد و در ۷ مرکز (۶/۵ درصد) بیش از ۹۹ عنوان نشریه فارسی وجود دارد. تقریباً در نیمی از مراکز مورد بررسی (۴۵/۸ درصد) تعداد عناوین نشریات عربی در محدوده ۵-۱۴ عنوان قرار دارد و تنها دو مرکز وجود دارد که در آنها حداقل ۱۰۰ عنوان نشریه عربی وجود دارد. مراکز علوم اسلامی از نظر نشریات لاتین چندان غنی نیستند. بیش از $\frac{2}{3}$ (۶۹/۲ درصد) از این مراکز هیچ نشریه لاتین ندارند و در $\frac{1}{3}$ بقیه نیز اکثراً تعداد عناوین نشریات لاتین کمتر از ۱۰ عنوان است. البته یک مرکز در تهران وجود دارد که دارای ۲۰۰ عنوان نشریه لاتین است.

از میان منابع غیرچاپی در این پژوهش به بررسی تعداد منابع نرم‌افزاری در مراکز علوم اسلامی بسنده شده است. نتایج پژوهش نشان دهنده ضعف مجموعه این مراکز از نظر منابع نرم‌افزاری می‌باشد، زیرا در ۶۳/۸ درصد از مراکز هیچ منبع نرم‌افزاری وجود ندارد و از این نظر مراکز مستقر در شهر قم ضعف بیشتری دارند. زیرا اکثر این مراکز (۷۱/۱ درصد) فاقد منابع نرم‌افزاری هستند.

وضعیت انواع فعالیت‌ها در مراکز علوم اسلامی

در این پژوهش فعالیت‌های مراکز علوم اسلامی از دو بُعد فعالیت‌های پژوهشی و اطلاع‌رسانی مورد بررسی قرار گرفته است و بدین ترتیب به سؤال پنجم پژوهش که در مورد چگونگی فعالیت‌های مراکز تحت پوشش است پاسخ داده شده است. بررسی فعالیت‌های تحقیقاتی مراکز علوم اسلامی نشان‌دهنده آن است که در سه زمینه علوم قرآنی (تفسیر و قرائت) حدیث و تاریخ اسلام بیش از زمینه‌های دیگر فعالیت‌های تحقیقاتی صورت می‌پذیرد، به طوری که ۶۰/۷ درصد از مراکز در زمینه علوم قرآنی، ۵۶/۱ درصد در زمینه حدیث، و ۵۱/۴ درصد از آنان در زمینه تاریخ اسلام فعالیت می‌کنند. پس از سه موضوع مذکور، موضوع فقه قرارداد که ۴۵/۸ درصد از مراکز به تحقیق در این زمینه موضوعی اشتغال دارند.

بررسی فعالیت‌هایی که به منظور تسهیل اطلاع‌رسانی و یا خود اطلاع‌رسانی صورت می‌پذیرد حاکی از آن است که تنها ۲۰ مرکز (۱۸/۷ درصد) از مراکز مورد بررسی با استفاده از نرم‌افزارهای جامع کتابخانه‌ای مواد مجموعه خود را سازماندهی می‌کنند درصد این مراکز در تهران بیش از مراکز قم و سایر شهرستانهاست. ۸ مرکز از این مراکز (۴۰ درصد) از نرم‌افزار نوسا و ۶ مرکز (۳۰ درصد) از نرم‌افزار پارس آدرخش به منظور سازماندهی مواد خود استفاده کرده‌اند. فعالیت بازبایی اطلاعات در مراکزی که از نرم‌افزار جهت سازماندهی مواد مجموعه خود بهره

گرفته‌اند در اکثر قریب به اتفاق آنها (۹۷/۵ درصد) از طریق نام نویسنده صورت می‌گیرد در واقع فقط یک مرکز از نام نویسنده برای بازیابی اطلاعات استفاده نمی‌کند. پس از نام نویسنده از عنوان (در ۹۲/۵ درصد از مراکز) و از موضوع (در ۹۰ درصد از مراکز) به منظور بازیابی اطلاعات استفاده می‌شود. در اکثر مراکز امکان بازیابی اطلاعات از طرق مختلف وجود دارد. یکی از فعالیت‌های دیگری که در مراکز علوم اسلامی صورت می‌پذیرد نمایه‌سازی است. این فعالیت در ۴۷ مرکز از مراکز مورد بررسی (۴۳/۹ درصد) صورت می‌پذیرد. در ۲۱ مرکز (۴۴/۷ درصد) از این مراکز فقط مقاله‌های مجله‌ها، در ۱۴ مرکز (۲۹/۸ درصد) سایر اسناد، و در ۱۰ مرکز (۲۱/۳ درصد) مقاله‌های مجله‌ها و سایر اسناد نمایه می‌گردند. اکثر این مراکز نام نرم‌افزاری را که برای نمایه‌سازی به کار می‌برند ذکر نکرده‌اند.

یکی دیگر از فعالیت‌های مراکز مورد بررسی، ارائه خدمات به کسانی است که به خدمات یا منابع این مراکز نیاز دارند. اکثر این مراکز (۸۵ درصد) طلاب و بیش از $\frac{3}{4}$ آنها (۷۵/۷ درصد) دانشجویان و استادان دانشگاه را در شمار جامعه استفاده‌کننده از منابع خود دارند. در تهران بیش از نیمی از مراکز به کارمندان و سایر کسانی که به آنها مراجعه می‌کنند خدمات ارائه دهند، اما در قم و سایر شهرستان‌ها به ترتیب $\frac{1}{5}$ و $\frac{1}{4}$ از مراکز به کارمندان، و تقریباً $\frac{1}{3}$ آنها به سایر افراد خدمات ارائه می‌دهند.

جدول ۶. توزیع فراوانی زمینه‌های مختلف فعالیت در مراکز مورد بررسی به تفکیک محل مرکز

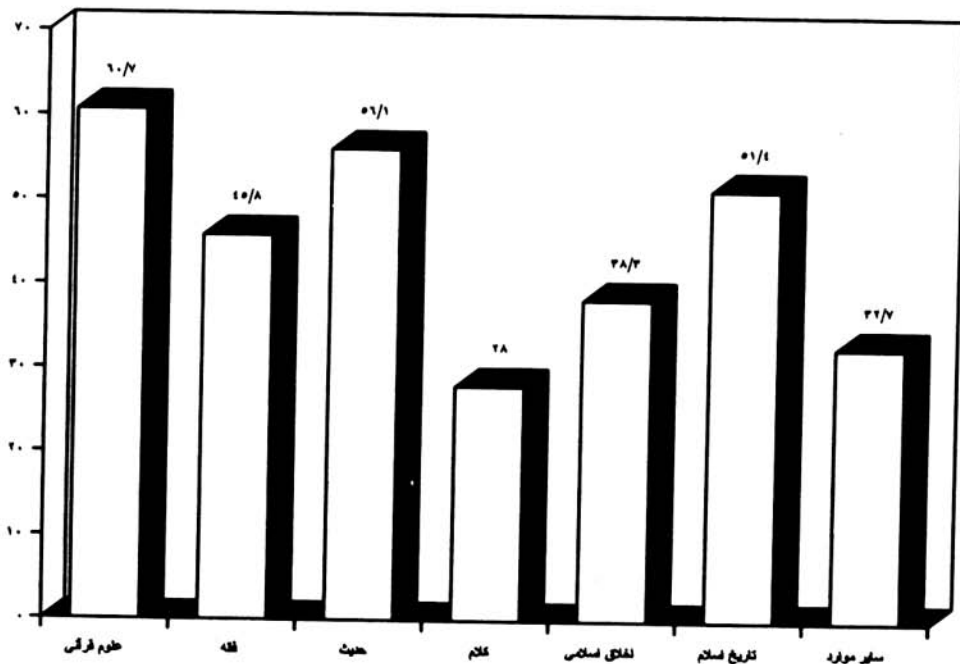
محل مرکز		قم		تهران		سایر شهرستان‌ها	
زمینه فعالیت		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
علوم قرآنی (تفسیر و قرائت)		۲۵	۵۵/۶	۱۸	۶۶/۷	۲۲	۶۲/۹
فقه		۲۱	۴۶/۷	۱۱	۴۰/۷	۱۷	۴۸/۶
حدیث		۲۸	۶۲/۲	۱۸	۶۶/۷	۱۴	۴۰
کلام		۱۰	۲۲/۲	۱۰	۳۷	۱۰	۲۸/۶
اخلاق اسلامی		۱۵	۳۳/۳	۱۳	۴۸/۱	۱۳	۳۷/۱
تاریخ اسلام		۲۱	۴۶/۷	۱۷	۶۳	۱۷	۴۸/۶
سایر موارد		۱۰	۲۲/۲	۱۰	۳۷	۱۵	۴۲/۹

* چون بعضی از مراکز در چند گزینۀ مختلف فعالیت داشته‌اند، جدول فاقد ردیف جمع است و مجموع درصدها نیز بیشتر از ۱۰۰ است

جدول ۶ نشان می‌دهد که اکثر مراکز شهر قم (۶۲/۲ درصد) در زمینه حدیث فعالیت دارند پس از آن کار در زمینه علوم قرآنی در تعداد زیادی (۵۵/۶ درصد) از مراکز جزء فعالیت‌های مرکز است.

فعالیتی که در تعداد کمتری از مراکز شهر قم (۲۲/۲ درصد) صورت می‌گیرد کار در زمینه کلام است. دو موضوع حدیث و علوم قرآنی زمینه فعالیت تعداد قابل توجهی از مراکز است. در واقع $\frac{۲}{۳}$ از مراکز شهر تهران در این زمینه‌ها فعالیت دارند. همچنین در حدود نیمی (۴۸/۱ درصد) از مراکز شهر تهران در موضوع اخلاق اسلامی فعالیت دارند. در مراکز سایر شهرستان‌ها بیش از همه علوم قرآنی زمینه فعالیت است به نحوی که ۶۲/۹ درصد از مراکز در این زمینه موضوعی فعال هستند. موضوع فقه نیز در حدود نیمی (۴۸/۶ درصد) از مراکز زمینه فعالیت مرکز را تشکیل می‌دهد. همچنین ۶۳ درصد از مراکز شهر تهران در موضوع تاریخ اسلام فعالیت دارند. و در حدود نیمی (۴۸/۶ درصد) از فعالیت سایر مراکز به تاریخ اسلام اختصاص داده شده است.

برخی از مراکز نیز فعالیت‌های دیگری غیر از فعالیت‌های ذکر شده در جدول را نام برده‌اند فعالیت‌هایی که بیش از همه در مراکز شهر قم به آنها اشاره شده است عبارتند از: زکات، اقتصاد اسلامی، خطبه‌های نهج البلاغه - تصحیح متون فرهنگ اقامه نماز - فرق و مذاهب و در مراکز سایر شهرستان‌ها: تعلیم و ترتیب اسلامی، احکام اسلامی، زندگینامه شخصیت‌ها و علمای شیعی، کتاب قرآن، کتابشناسی و تراجم، و اصول عقاید.

نمودار ۶. توزیع فراوانی زمینه‌های مختلف فعالیت تحقیقاتی در مراکز مورد بررسی

بررسی نظر و دیدگاه‌های مدیران مراکز مورد بررسی

مدیران مراکز تحت پژوهش به عنوان مهره‌های اصلی تصمیم‌گیری برای اقدام به ایجاد شبکه ارتباطی میان مراکز مطرح هستند. این افراد کسانی هستند که بیش از دیگران از وضعیت امکانات و شرایط بالقوه مرکز برای ایجاد شبکه مطلع بوده و در تخصیص این امکانات به طرح راه‌اندازی شبکه سهم به‌سزایی دارند.

به‌طور کلی نگرش مدیران مراکز علوم اسلامی نسبت به طرح‌ریزی و ایجاد شبکه ارتباطی و اطلاع‌رسانی میان مراکز مثبت است. و حداکثر قریب به اتفاق آنان (۹۵/۳ درصد) تمایل خود را برای پیوستن به چنین شبکه‌ای اظهار نموده‌اند. حتی برخی از این مراکز با وجودی که مشکلاتی از نظر بودجه و امکانات داشته‌اند از ایجاد چنین شبکه‌ای استقبال نموده‌اند. اکثر مسئولان این مراکز (۷۲/۹ درصد) یکی از علل لزوم اتصال مرکز خود به شبکه ارتباطی را ارائه خدمات بهتر به استفاده‌کنندگان ذکر کرده‌اند. در حدود ۵۸ درصد از مسئولان نیز به دو علت "اشتراک منابع" و سرعت دستیابی به منابع" اشاره کرده‌اند. بدون تردید کمتر کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی قادر است از لحاظ اقتصادی، نیروی انسانی، تجهیزات و غیره خودکفا بوده و به تنهایی همه منابع مورد نیاز خود را گردآوری و آماده‌سازی نماید. همین امر موجب گردیده است که در حال حاضر گرایش مراکز علمی و تحقیقاتی جهان بر ذخیره و بازیابی تبادل منابع مورد نیاز از طریق شبکه‌های اطلاعاتی و سهیم نمودن یکدیگر در استفاده از منابع مورد توجه قرار گیرد. رایانه‌های بزرگ و کوچک همگی در خدمت کتابخانه‌ها در آمده‌اند. تجهیزات فنی از ماهواره گرفته تا دیسک‌های نوری قسمتی از محیط کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی شده‌اند. هر یک از این ابزارها و امکانات به فراخور خود نقطه عطفی در تسهیل جریان و مبادله اطلاعات است.^۱

بررسی نظرهای مسئولان مراکز در مورد امکاناتی که مرکز آنها برای پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی به آنها نیاز دارد گویای آن است که در بُعد نیروی انسانی در حدود $\frac{۲}{۳}$ از این مرکز نیاز به حداقل یک نیروی متخصص در علم کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطح تحصیلات کارشناسی ارشد دارند. حتی ۴ مرکز اعلام کرده‌اند که به بیش از ۵ نفر کارشناس ارشد با تخصص اطلاع‌رسانی احتیاج دارند. بیش از $\frac{۳}{۴}$ (۷۹/۵ درصد) از مدیران معتقدند که مرکز آن‌ها برای پیوستن به شبکه اطلاع‌رسانی نیازی به متخصص کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطح تحصیلات دکتری ندارد و ۱۱ نفر (۱۰/۳ درصد) به وجود یک نفر دکتر در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی

۱. علیرضا غلامی، توان شبکه مخابراتی کشور در ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های دانشگاهی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری، دانشگاه تربیت مدرس (تهران)، ۱۳۷۰، ص ۳-۴.

اعلام نیاز نموده‌اند. مدیر یکی از مراکز تهران گفته است که مرکز وی به ۷ کارشناس ارشد و ۷ دکتر در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی نیاز دارد. قابل توجه است که در این مرکز تنها یک کارمند با تحصیلات کتابداری آن هم در مقطع کارشناسی مشغول به کار است.

مشکل دیگری که از نظر نیمی از مدیران (۴۷/۷ درصد) قابل طرح است، امکانات مخابراتی است. به طوری که در ۴۲/۷ درصد از مراکز تنها دارای یک خط تلفن آزاد هستند و حتی ۵/۲ درصد از آنها نیز به طور کلی فاقد خط تلفن آزاد هستند. بنابراین شکل تجهیزات مخابراتی که در واقع ۴۷/۹ درصد از مراکز با آن درگیر هستند یک مشکل جدی برای ایجاد شبکه محسوب می‌گردد که باید فکر اساسی در مورد آن شود. شایسته است که محققان علاقه‌مند و مطلعی که ضرورت ایجاد چنین شبکه‌ای را احساس و بر دلایل وجودی چنین شبکه‌ای باور دارند با هم‌فکری و همکاری و در اختیارگذاری تجربیات خود به طراحی چنین شبکه‌ای اقدام کنند و شایان ذکر است که توضیحات مطرح شده در این قسمت پاسخی به سؤال ششم پژوهش است.

طرح پیشنهادی ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی مراکز علوم اسلامی در ایران

در خصوص دلایل تشکیل شبکه اطلاع‌رسانی مراکز علوم اسلامی در ایران، می‌توان فهرست‌وار به ذکر مهمترین آنها پرداخت که عبارتند از:

- الف. عدم آگاهی مراکز از مجموعه منابع یکدیگر؛
  - ب. دوباره کاری‌ها در فراهم‌آوری مجموعه و صرف هزینه‌های زائد؛
  - ج. انجام دوباره کاری‌ها در امر تحقیقات و تولید بدون نظم منابع مشابه؛
  - د. عدم امکان یا وجود امکانات ضعیف در استفاده از منابع اطلاعاتی یکدیگر؛
- به‌طور کلی شبکه اطلاع‌رسانی مراکز علوم اسلامی در راه اجرای اهداف خود عملکردهای زیر را به دنبال خواهد داشت.

۱. استفاده‌کنندگان در اسرع وقت به نیازهای اطلاعاتی خود دست پیدا می‌کنند.
۲. از دوباره کاری در امر تحقیق جلوگیری خواهد شد.
۳. مراکزی که بودجه کافی برای تحقیقات ندارند از طریق شبکه می‌توانند به اطلاعات سایر مراکز دسترسی پیدا کنند.
۴. اعضای شبکه ضمن داشتن ارتباط و همکاری مداوم از منابع یکدیگر مطلع خواهند شد.
۵. شبکه سبب دسترسی به اطلاعات و در واقع برابری استفاده از اطلاعات می‌گردد که از نظر اجتماعی بسیار ارزشمند است.

با توجه به شرایط و وضعیت پراکندگی مراکز علوم اسلامی و وجود انواع شکل‌های شبکه، ریخت‌شناسی شبکه پیشنهادی، ترکیبی از متمرکز توزیعی و سلسله‌مراتبی خواهد بود بدین ترتیب پاره‌ای از خدمات نظیر سفارشات خارجی، سازماندهی و تهیه دستورالعمل‌ها، و استانداردها و... متمرکز خواهد بود، ولی سفارشات داخلی و تولید منابع به صورت نرم‌افزاری غیرمتمرکز انجام خواهد شد، و به علاوه در مواردی که مراکز فرعی تحت پوشش از توانایی کامل جهت انجام خدمات برخوردار نیستند شبکه می‌تواند در چارچوب ضوابط به توزیع خدمات در میان آنها بپردازد. اعضای این شبکه کلیه مراکز علوم اسلامی مستقر در ۱۲ استان از استان‌های کشور خواهند بود که شناسایی شده‌اند. نوع شبکه از نوع گسترده است که تمام مراکز موجود در استان‌های مختلف در ایران را زیر پوشش می‌گیرد. اجزای شبکه شامل یک مرکز هماهنگ‌کننده خواهد بود که محل استقرار آن قم است. مراکز مادر و مراکز فرعی تحت پوشش از اجزای دیگر این شبکه هستند.

مرکز هماهنگ‌کننده گره اصلی و در واقع قلب شبکه است که در قم مستقر می‌شود. به جز این مرکز دو مرکز مادر در شهر قم کتابخانه‌های تابعه را تحت پوشش خود قرار می‌دهند. نظر به اینکه تنها در ۱۲ استان از استان‌های کشور مراکز علوم اسلامی وجود دارد، لذا ۱۲ گره در سراسر کشور و در مرکز این استان‌ها ایجاد خواهد شد. مراکز استان‌ها عبارتند از: قم، تهران، مشهد، اصفهان، شیراز، تبریز، زنجان، ایلام، ارومیه، اهواز، زاهدان و بندرعباس.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج یافته‌ها حاکی از وجود تمایل مراکز علوم اسلامی در ایجاد شبکه و پیوستن به آن است. اما از طرف دیگر کمبود متخصصان در امر اطلاع‌رسانی و شبکه‌سازی، نبود امکان آموزش ضمن خدمت، کمبود امکانات مالی و تجهیزاتی، عدم دستیابی مراکز به منابع یکدیگر، و تبادل اطلاعات سریع، مسائلی است که توجه به آنها از ضروریات است. به کارگیری نیروی انسانی متخصص در امر شبکه‌سازی و پردازش داده‌ها بدون هیچ تردید، شرط اولیه و اساسی در ایجاد و راه‌اندازی شبکه است. سوءمدیریت و فعالیت‌های مدیریتی بی‌رویه در نظام‌های اطلاع‌رسانی، تأثیر جدی بر بهره‌وری و روحیه کارکنان دارد. اعمال مدیریت صحیح منجر به تخصیص موزون منابع، حداکثر بهره‌گیری از منابع، پیشبرد منابع انسانی، سطوح بالای انگیزه، ارتباط‌های مؤثر چند سطحی، رهبری مؤثر، برنامه‌ریزی راهبردی منطقی، ساختار سازمانی کارآمد، نگرش‌های

سریع در سطوح بالای تخصص و بهره‌وری می‌شود.^۱ در حالی که یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مراکز علوم اسلامی از نظر بهره‌گیری از مدیران متخصص با مشکل مواجه هستند. براساس یافته‌های پژوهش می‌توان چنین نتیجه گرفت:

۱. چون نیروی انسانی به عنوان عمده‌ترین و ارزشمندترین منابع در هر سازمان به شمار می‌آید. لذا مراکز علوم اسلامی باید در تأمین نیروی انسانی متخصص خصوصاً در نقش مدیران، اقدامات لازم را به عمل آورند.

۲. چون ایجاد و راه‌اندازی شبکه نیاز به بودجه مشخص و معین دارد. لذا با استفاده از افراد متخصص و صاحب‌نظر در امور مالی شبکه، اقدام لازم جهت سرو سامان‌دادن بودجه مراکز و تقسیم‌بندی پرداخت هزینه‌ها به نسبت امکانات مراکز به عمل آید.

۳. بیشتر مراکز مورد مطالعه فاقد تجهیزات کافی برای پیوستن به شبکه هستند. فراهم‌آوری تجهیزات مورد نیاز شرط دیگری در ایجاد شبکه است. تأمین بودجه لازم برای تهیه تجهیزات نیز از مسائل بحرانی است که باید به آن توجه شود.

چون شبکه اطلاع‌رسانی اسلامی زیر مجموعه‌ای از نظام ملی اطلاع‌رسانی کشور است، بنابراین باید از الگوها و ضوابط مقبول (حداقل از جهات فنی و ساختاری) آن تبعیت کند. در عین حال به اعتبار این که زیر مجموعه نظام ویژگی‌های نظام را داراست لازم است مستقلاً به موارد زیر توجه شود:

۱. اجزای شبکه اطلاع‌رسانی مراکز علوم اسلامی را مرکزی هماهنگ‌کننده که در قم مستقر است و ۱۳ مرکز مادر که ۲ مرکز آن نیز در قم و بقیه در استان‌های دیگر کشور استقرار دارند تشکیل می‌دهند.

۲. مرکز هماهنگ‌کننده قلب شبکه است. در ترکیب این مرکز لازم است افرادی با تخصص‌های مورد نیاز شبکه اطلاع‌رسانی نظیر متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی، تحلیل‌گر سیستم‌ها، متخصصان موضوعی علوم اسلامی، متخصص در زمینه امور مالی شبکه، و... لحاظ شوند.

۳. مرکز هماهنگ‌کننده با تشکیل کمیته‌های کاری، سیاست‌ها و برنامه‌های واحدی را برای فعالیت‌های مختلف طراحی و به مراکز عضو ابلاغ کند.

مرکز هماهنگ‌کننده موظف است برای مسائل مهم زیر تعین تکلیف کند.

۱. برنامه‌های پژوهشی شبکه را مشخص، و برای اجرا به تناسب اهداف آنها به مراکز ابلاغ کند.

۱. سلیم آغا، راهبردهای نظام‌های اطلاع‌رسانی در جهان اسلام، ترجمه علی‌اصغر شیری در: مجموعه مقالات کاملیس ۴ (تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴)، ص ۳۱۳.

۲. ایجاد یا اجرای هرگونه برنامه جدید در این زمینه با نظر و تأیید این مرکز صورت گیرد.
  ۳. با رهنمودها و برنامه‌هایی که از سوی مرکز هماهنگ‌کننده ارائه می‌شود مراکز باید با یکدیگر ارتباط و همکاری دو جانبه داشته باشند تا موجودی هر مرکز بتواند به آسانی مورد استفاده سایر مراکز قرار گیرد.
  ۴. نرم‌افزارهای رایانه‌ای مناسب برای هر مقوله از کار تعریف و برای استفاده در فعالیت‌های مشابه در مراکز اطلاع‌رسانی توصیه شود.
- در چارچوب چنین پیش‌بینی‌هایی است که می‌توان امیدوار بود که نظام اطلاع‌رسانی اسلامی همچون پیکری واحد عمل کند و بتواند در نظام کلان اطلاع‌رسانی کشور جایگاه مشخص به خود اختصاص دهد.

مآخذ

۱. باواکوتی، م، نقش کتابخانه‌های ملی در شبکه ملی اطلاع‌رسانی، ترجمه شیرین تعاونی در: اکمل‌الدین احسان اغلو و دیگران. شبکه اطلاع‌رسانی در کشورهای اسلامی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۶۹.
۲. راهنمای مراکز فرهنگی شهرستان قم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ۱۳۷۲.
۳. راهنمای مراکز فرهنگی مشهد مقدس. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، [۱۳۷۲] پلی‌کپی.
۴. سلیم آغا، راهبردهای بقای نظام‌های اطلاع‌رسانی در جهان اسلام. ترجمه علی اصغر شبیری در: مجموعه مقالات کاملیس ۴ (تهران ۲۹-۳۱ خرداد ۱۳۷۴)، تهران: کتابخانه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷.
۵. غلامی، علیرضا. توان شبکه مخابراتی کشور در ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های دانشگاهی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۰.
۶. مطهری، مرتضی. آشنایی با علوم اسلامی. قم: صدرا، ۱۳۶۴.
7. Ahmad, Nazir, *Universtiy Library Practices in Developing Countries*. (London: KPI, 1984).